

JUHISEID KOOLIÕPIKUTE KVALITATIIVSEKS ANALÜÜSIKS SOOROLLIDE KUJUTAMISE SEISUKOHAST

Veronika Kalmus, Jeannine Richards, Jaan Mikk

I Küsimusi verbaalse teksti ja illustratsioonide kirjeldamiseks

1. Kas mehi ja naisi (poisse ja tüdrukuid) kujutatakse või kirjeldatakse aktiivsete või passiivsetena?
 - ▮▮▮ loomingulistes, probleemide lahendamisele suunatud rollides ja tegevustes vs. passiivsete ja kuulekatena;
 - ▮▮▮ sihilistes, toimingulistes vs. mittesihilistes tegevustes (kellelegi/millelegi midagi tegemas vs. tegevuse objektiks olemine, kellelegi/millelegi mitte midagi tegemas);
 - ▮▮▮ midagi (asjade seis, füüsilist kuju jne.) muutmas vs. asjade seisuga leppimas, *status quo*'d reprodutseerimas;
 - ▮▮▮ oma elu peremehena/perenaisena vs. teiste taatele või kultuurilistele ettekirjutistele allumas;
 - ▮▮▮ liidrina, juhina vs. järgijana, alluvana;
 - ▮▮▮ abipakkuja või -andjana vs. abipaluja, -saaja või -vajajana jne.
2. Kas mehi-naisi kujutatakse oma tegevuses ja elus edukate või ebaedukatena? Kuidas õpikutekst meeste-naiste tegevusi väärtustab, millise hinnangu neile annab?
3. Missugused huvi- ja tegevusalad on omistatud meestele-naistele (omaenese isiksus, välimus, kodu, perekond, haridus, teiste eest hoolitsemine, sport, äri, poliitika, kogukond, ühiskond, maailm jne.)? Millised on meeste-naiste ametialad ja nende staatus ühiskonnas?
4. Missugused asjad omistatakse poistele-tüdrukutele, meestele-naistele?

5. Millised emotsioonid ja iseloomuomadused on omistatud meestele-naistele (õrnus, häbelikkus, lapsikus, rumalus, ükskõiksus, hirm, viha, ambitsioonikus, või(s)tlejalikkus, enesekindlus, sõltumatus, tarkus, uudishimulikkus jne.)?
6. Keda esitatakse eeskujudena, positiivsete kangelastena, iidolitenä, rollimudelitena ning mille poolest on nad eeskujuks toodud (saavutused teaduses, kaunites kunstides, poliitikas või mõnel muul alal vs. eeskujulikuks lapsevanemaks või lihtsalt heaks inimeseks olemine)?
7. Kas mehi-naisi kujutatakse lapsevanema rollis sarnaste või erinevatena? Milliseid tegevusi nad (koos lastega) harrastavad? Pöörake tähelepanu ka vanaisadele-vanaemadele, onudele-tädidele, õdedele-vendadele jne.
8. Kas meeste-naiste isiksust või identiteeti määratletakse mõne teise (vastassoost) inimese kaudu (nt. ta on/oli kellegi naine/mees, ema/isa; ta on oma ema/isa tütar, oma isa/ema poeg — s.t. kantakse edasi samast või vastassoost vanema iseloomuomadusi)?
9. Kas õpikutekstis kasutatakse mees- või naissoole viitavaid ning vastassoost isikuid kõnealuselt kategooriast väljajätvaid keelenädeid (nt. ärimees, riigimees, meeskond, peremees, mees, naiivitar jne.)?
10. Keda nimetatakse enne, kas naist või meest? Esimesena nimetatut peetakse tähtsamaks.
11. Vaadeldge dialooge-vestlusi. Kes alustab dialoogi? Kes domineerib (räägib rohkem)? Kes on võimupositsioonil (jagab käskä, informatsiooni; nõuab küsimustele vastust)? Kelle sõnavara on rikkam? Kes teab rohkem?

II Küsimusi illustatsioonide, fotode jne analüüsimiseks

1. Kuidas paiknevad mehed-naised pildil?
 - ▮▮▮ esiplaanil-tagaplaanil (esiplaanil olija on olulisem);
 - ▮▮▮ keskel-äärtel (keskele paigutatakse tähtsaim tegelane);
 - ▮▮▮ kõrgemal-madalamal (kõrgemal paiknemine tähistab kõrgemat/ideaalse staatust).
2. Missugune on pildil kujutatud meeste-naiste omavaheline suhe ja suhe vaatajaga?
 - ▮▮▮ kas pildil kujutatud tegelane vaatab vaatajale otsa, s.t. nõuab vaatajalt midagi (millegi tegemist, endaga samastumist, endale allumist jne.) või esineb ta lihtsalt informatsiooniallikana, -pakkujana (s.t. ei vaata vaatajale otsa);
 - ▮▮▮ milline on pildil kujutatud tegelase ja vaataja vaheline vertikaalne vaatenurk (kas vaataja peab tegelasele vaatama alt üles, silmade kõrguselt või ülevalt alla — tähistab vastavat võimusuhet vaataja ja kujutatud tegelase vahel);
 - ▮▮▮ kuidas pildil kujutatud tegelased vaatavad üksteist nõudmise-pakkumise ja võimusuhte mõttes;
 - ▮▮▮ kui kaugel paiknevad pildil üksteisest naised-mehed.
3. Milline on erinevates rollides mees- ja naistegelaste modaalsus ehk tõlevastavuse aste (s.t. värvide erinevuse, küllastatuse, detailsuse, sügavuse, varjutatuse jne olemasolu)? NB! Üksikute piltide ja tegelaste modaalsust tuleb hinnata kogu õpiku kontekstis, võttes arvesse trükitehnilisi võimalusi jms.
4. Kes on silmapaistvam (sõltub pildil kujutatud tegelase suuruselt, värvist, kontrastist, teravusest, perspektiivis esiletõstmisest jne)?

III Üldised küsimused tõlgendamiseks ja seletamiseks

1. Kas õpiku autor, illustreerija ja toimetaja on mees või naine?

2. Missuguses tekstuaalses kontekstis (teema, ajaline ja ruumiline kontekst) autor kirjutab ning kuidas see on tõenäoliselt mõjutanud tekstilisi valikuid [nt. peatükis (USA) presidentidest on eeldatavalt (ja objektiivselt) meestele omistatud kõrgem staatus]?
3. Kas autoril oleks olnud võimalik kasutada teistsuguseid näiteid, keelendeid jne sama informatsiooni edasiandmiseks ning kas sellel oleks olnud teistsugune tähendus soorollide kujutamise seisukohast (näide Tiinast, kes ei mäleta Pariisist midagi — siin oleks autoril olnud tõenäoliselt ka teisi võimalusi, nt. “õpilane”, “Tiina ja Jüri”, “Tiina vastandatuna Marile, kes jättis palju meelde Louvre’ist” jne.)? olnud
4. Keda (poisse, tüdrukuid või mõlemaid võrdselt) on autor lugejana silmas pidanud? Kas esineb ühest soost lugejate diskursiivset (tekstilist) välistamist (nt tüdrukutel pole võimalik teatud tüüpi positiivsete kangelastega samastuda, kuna nad kõik on meessoost)?
5. Mida autor vaikimisi eeldab, mida peab enesestmõistetavaks (s.t. missugused sugupooltele omistatud rollid, omadused jne. ei vaja autori arvates selgitamist, mida esitatakse valmistõdedena)?
6. Millistest tegevustest vaikitakse? Näiteks räägitakse/näidatakse illustratsioonil meesarste, -poliitikuid, kuid unustatakse naisarstid, -poliitikud jne.
7. Kas tekstis või verbaalse teksti ja illustratsioonide vahel esineb vasturääkivusi soorollide kujutamise seisukohast? See võib anda märku ühiskondlikes tõekspidamistes toimuvatest muutustest.
8. Kas esineb stereotüüpsete soorollide murdmist (nt. mees teeb süüa, naine juhatab koosolekut jne.)?
9. Missugused sugupooltevahelised võimusuhted on õpikuteksti tõenäoliselt kujundanud? Sellele ja järgmisele küsimusele vastamisel tuleks mõelda meeste ja naiste vahekorrale Eesti poliiti-

kas, juhtivatel kohtadel majanduses ja riigiametites, tüüpilisele meeste-naiste tööjaotusele koduses majapidamises jne.

10. Kas õpikutekst aitab kaasa Eestis praegu kehtivate sugupooltevaheliste võimusuhte taastootmisele või muutmisele, s.t. kas õpik on soorollide kujutamise seisukohalt pigem normatiivne või innovatiivne?

NB! Juhendis toodud küsimused on soovitusliku iseloomuga. Sõltuvalt analüüsitava õpiku iseärasustest võib osa küsimusi ära jätta või uusi küsimusi lisada.

Kvalitatiivse analüüsi tulemiks on õpikust leitud näitetekstid, illustratsioonid, küsimused jne., mille puhul näeme soorollide eeskujulikkude või vildakat käsitlemist, ja kommentaarid nende näidete juurde (mille poolest eeskujulik, kuidas saanuks/tulnuks teisiti kujutada jne). Kokkuvõttes tuleks anda hinnang õpikule kui **tervikule**, võttes arvesse nii positiivset kui negatiivset soorollide kujutamises, vasturääkivusi ning nende võimalikke põhjusi.

Kasutatud kirjandus

- Fairclough, N.** (1989). *Language and Power*. London & New York: Longman.
- Kress, G., & van Leeuwen, T.** (1995). Critical Layout Analysis. *Internationale Schulbuchforschung*, 17, 25–43.
- Mikk, J.** (toim.) (1998). *Väärtuskasvatus: artiklite kogumik*. Tartu Ülikooli pedagoogika osakonna väljaanne 6. Tartu: Tartu Ülikooli pedagoogika osakond.
- Mikk, J.** (toim.) (1999). *Väärtuskasvatus õppekirjanduses: artiklite kogumik*. Tartu Ülikooli pedagoogika osakonna väljaanne 8. Tartu: Tartu Ülikool.
- Patton, W. E.** (1980). Correcting Sex Stereotypes in Textbooks. In W.E. Patton (Ed.), *Improving the Use of Social Studies Textbooks*. Bulletin 63, 35–48. Washington: National Council for the Social Studies.

Standards for Evaluation of Instructional Materials with Respect to Social Content (1986). Prepared by the Curriculum Framework and Textbook Development Unit, The California State Board of Education.

KODEERIMISJUHEND SOOROLLIDE ANALÜÜSIMISEKS ÕPIKUTEKSTIDES

Veronika Kalmus, Jaan Mikk, Jeannine Richards

Valimi moodustamine:

- a) **õpikutekstide valimine:** igas õpikus võetakse valimisse iga n-ndas *loomulik tekstiühik* (peatükk või alapeatükk, jutuke, luuletus jne ning selle juurde kuuluvad küsimused, ülesanded, illustratsioonid jms.), n (sõltub õpiku mahust, struktuurist jne.; peab tagama loendamisühikute esindusliku valimi) määratakse iga õpiku puhul eraldi.
- b) **loendamisühikute valimine:** fikseeritakse ja kategoriseeritakse *kõik* valimisse sattunud tekstiühikutes leiduvad loendamisühikud, s.t. tegelaste mainingud.
- c) **n-i määramine:**
 - 1) õpikust valitakse juhuslikult kolm loomulikku tekstiühikut ja loetakse, mitu tegelaste mainingut on nendes keskmiselt (olgu näiteks ühes jutukeses keskmiselt 20 tegelaste mainingut);
 - 2) 400 jagatakse keskmise mainingute arvuga (meie näites $400/20 = 20$) — saadud jagatis näitab, mitu loomulikku tekstiühikut on tarvis analüüsida (meie näites 20);
 - 3) loomulike tekstiühikute üldhulk õpikus jagatakse punktis 2 saadud arvuga (meie näites olgu õpikus 80 jutukest, siis $80/20 = 4$), tulemus ongi n (ja see tähendab konkreetsel juhul, et analüüsida tuleb iga neljandat jutukest);